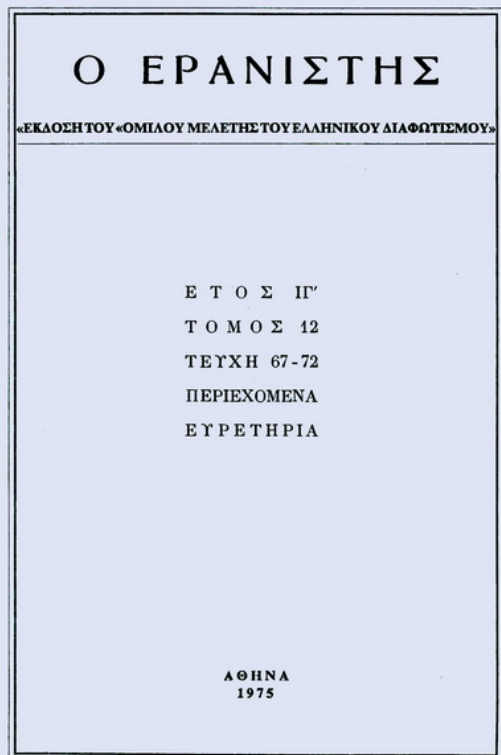

The Gleaner

Vol 12 (1975)

Υπάρχει φιλολογικό πρόβλημα για την
«Ονοματολογία Βοτανική» του Γ. Ζαβίρα;

Νικόλαος Κ. Βλάχος

doi: [10.12681/er.9140](https://doi.org/10.12681/er.9140)

Copyright © 2016, Νικόλαος Κ. Βλάχος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βλάχος Ν. Κ. (2016). Υπάρχει φιλολογικό πρόβλημα για την «Ονοματολογία Βοτανική» του Γ. Ζαβίρα;. *The Gleaner*, 12, 17–27. <https://doi.org/10.12681/er.9140>

ΥΠΑΡΧΕΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΒΟΤΑΝΙΚΗ» ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ;

Ἡ τετράγλωσση «Βοτανικὴ Ὀνοματολογία», ποὺ τυπώθηκε στὴ Βουδαπέστη τὸ 1787, παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἀπὸ πολλὲς πλευρές. Εἶναι τὸ πρῶτο νεοελληνικὸ λεξικὸ τῆς βοτανικῆς καὶ μάλιστα πολὺγλωσσο, ποὺ δημοσιεύθηκε. Θεωρεῖται ἀπὸ ὀρισμένους ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Ἰ. Ζαβίρα καὶ ὄχι τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου. Ἐπὶ πλέον ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας χαρακτηρίζεται ὡς ἱατροφιλόσοφος. Ἡ σύγχυση εἶναι μεγάλη καί, ἴσως, δὲν εἶναι περιττὴ μιὰ προσπάθεια διερευνήσεως τοῦ θέματος.

Τὸ 1787 τυπώθηκαν στὴν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας τρία βιβλία μὲ τὸ ὄνομα τῶν ἀδελφῶν Ζαβίρα: Ἡ «Ὀνοματολογία Βοτανικὴ»¹, αἱ

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: «Ὀνοματολογία βοτανικὴ τετράγλωττος, ἥγουν βιβλιάριον ὅπου περιέχει τὰ ὀνόματα διαφόρων βοτάνων εἰς τέσσαρας διαφόρους διαλέκτους τοῦτέστιν ἑλληνικὴν, ἀπλήν, λατινικὴν καὶ οὐγγαρικὴν. Συντεθὲν ἐκ διαφόρων βοτανικῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννου Ζαβίρα, εἰς ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Γένους, Ἐν Πέστη 1787, ἀψψ', παρὰ Ἰωσήφ Λέιτνερ».

Σὲ σχῆμα 16ο, ἀποτελεῖται ἀπὸ 6 σελίδες, χωρὶς ἀρίθμηση, μὲ τὸν πρόλογο, ποὺ ὑπογράφεται μὲ τὸ ὄνομα: «Κωνσταντῖνος Ἰ. Ζαβίρας ὁ Σιατιστεύς» καὶ ἀπὸ 87 σελίδες, μὲ τὴν παρακάτω κατανομή: Ὀνοματολογία σ. 1 - 63, Index σ. 64 - 76, Mutato Tabula σ. 77 - 87. Τὰ τελευταῖα δύο μέρη εἶναι ἀλφαβητικὰ εὑρετήρια τῶν λατινικῶν ὄρων, τὸ πρῶτο καὶ τῶν οὐγγρικῶν, τὸ δεῦτερο.

Τὸ βιβλίον ἀναφέρουν ὁ Γ. Ι. Ζα-

βίρας, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθ. 1872 σελ. 247, ἀρ. στ', ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Βρεττός, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθ. τ. Β' (1857), σελ. 82, ἀρ. 199, ποὺ μᾶς δίνει πληρέστερα τὸν τίτλο, ὁ Κ. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθ. 1868, σ. 541, ὁ Em. Legrand, *Bibliographie Hellénique XVIII s.*, Paris τ. 2 (1928), σ. 479, ἀρ. 1206, ποὺ δίνει καὶ τὴν πληρέστερη καὶ ἀκριβέστερη βιβλιογραφικὴ περιγραφή, καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ τοὺς νεωτέρους θὰ σταθοῦμε στὸν Ἀντ. Horvath, *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1937, σ. 55 - 59, ποὺ κάνει λεπτομερεῆ ἀνάλυση, στὸν Εὐλ. Κουρίλα, *Ἱστορικὴ βιβλιογραφία*, τ. Α' Ἀθ. 1938, σ. 258 - 259 καὶ στὸν Τ. Γριτσόπουλον, *Γεώργιος Ζαβίρας, ὁ Σιατιστεύς, θεράπων τοῦ λογίου Ἐρμού καὶ τοῦ κερδίου* (στὸ βιβλίον: *Πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 173 - 174).

«*Ιατρικαὶ παραινέσεις*»² καὶ ἡ «*Ἱερὰ ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης*»³. Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ πρωτότυπη ἐργασία. Τὰ ἄλλα δύο εἶναι μεταφράσεις. Τὸ ἓνα, ἐνὸς ἀξιολόγου Οὐγγρικοῦ ἱατρικοῦ συγγραμματος καὶ τὸ ἄλλο, ἀπὸ τὰ γερμανικά, ἐνὸς διδακτικοῦ βιβλίου μεθρησκευτικὸ περιεχόμενο. Οἱ μεταφράσεις ἐγίναν ἀπὸ τὸν Γ. Ζαβίρα⁴

2. Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, σ. 250, ἀριθμ. ιε', Βρετός, ΝΦ, τ. Β' (1857), σ. 82 ἀρ. 198 (ὁ τίτλος πληρέστερος), Σάθας, ΝΦ. σ. 541, E. Legrand, XVIII, τ. 2 (1928), σ. 474, ἀρ. 1199, μετὴν πληρέστερη περιγραφή, Horvath, σ. 37 - 40 (μετ' ἀνάληψη), Κουρίλας, τ. Α' (1938), σ. 260 - 261, Γριτσόπουλος, σ. 169.

3. 'Ο Γ. Ζαβίρας, σ. 250, ἀρ. ιστ', Σάθας, σ. 541, Γ. Λαδᾶς καὶ 'Αθ. Χατζηδημοῦ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα*, 'Αθῆναι 1964, σ. 201, ἀρ. 177, Γριτσόπουλος, σ. 164. 'Απὸ τὸν ἴδιον τὸν Γ. Ζαβίρα φαίνεται ὅτι τὸ βιβλίον ξανατυπώθηκε ἀργότερα. Πρβλ. Δελιαλῆ Νικ., *Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη τ. Α' (1948), σ. 94, ἀρ. 344, ὅπου ἀναφέρεται ἐκδόσι τοῦ 1801, στή Βούδα.

4. 'Ο πλήρης τίτλος τοῦ ἱατρικοῦ συγγραμματος εἶναι: «*Ἱατρικαὶ παραινέσεις, εἰς τὰς ὁποίας περιέχονται τὰ πλέον συνεχέστερα καὶ κοινότερα ἐσωτερικὰ πάθη, τὰ σημεῖα καὶ αἱ Ἱατρεῖαι αὐτῶν*», Ἀς ἐξέδοτο εἰς οὐγγρικοῦν ἰδίωμα ὁ ἐξοχώτατος καὶ ἐν Ἱατροφιλοσόφοις ἄριστος Patz Σαμονήλ, ὁ καὶ τῆς Ἀνατομίας τῆς ἐν Πέστα Ἀκαδημίας διδάσκαλος, νῦν δὲ πρῶτον διὰ κοινὴν ὠφελίαν τοῦ Γένους ἡμῶν μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστιᾶς, τύποις δὲ ἐκδοθεῖσαι σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἀνταδελφου αὐτοῦ κυρίου Κωνσταντίνου

Ζαβίρα, 'Εν Πέστα ἀρπίζ', ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωσήφου Λέττνερ». Σχ. 16ο, σ. 16 χωρὶς ἀρίθμηση + 224. 'Ο τίτλος εἶναι σαφὴς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐργασία τοῦ Γεωργίου καὶ ὡς πρὸς τὴν συμβολὴ τοῦ Κωνσταντίνου. Στὴν ἀφιέρωσι καὶ στὸν πρόλογο ἀναφέρεται μετ' ὀνόματά του. 'Απὸ τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς Ἱατρικῆς γνωρίζομε πόσο φτωχὴ ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ ἱατρικὴ φιλολογία, ποὺ ἀνάγκαιζε λογίους, ποὺ δὲν εἶχαν τὴν ἱατρικὴν ἰδιότητα, νὰ φροντίζουσιν γιὰ τὴν ἐκδόσιν ξένων ἱατρικῶν συγγραμμάτων σὲ ἑλληνικὴ μετάφρασι. 'Ο Γ. Ζαβίρας γράφει στὸ «Προοίμιον τοῦ μεταφραστοῦ»: ἡμεῖς ὀλιγώτερα συγγράμματα ἔχομεν περὶ ἱατρικῆς, τοῦτέστι μόνον ἐκεῖνα τῶν παλαιῶν, καὶ ταῦτα ὅμως σπάνια, καὶ δύσληπτα τοῖς πολλοῖς. Ταύτην τὴν ἑλλειψιν βλέπων ἐγὼ εἰς τὸ Γένος μας καὶ ὑπὸ πολλῶν λίαν παρακινήσει, ἠθέλησα νὰ κάμω τὸν ὀλίγον τοῦτον κόπον διὰ νὰ μεταφράσω τὸ σοφὸν τοῦτο βιβλιάριον...» 'Ετσι πολὺ σωστὰ ὁ Horvath, στὴν ἀνάληψιν τοῦ βιβλίου ποὺ κάνει, προσθέτει ὅτι: «Ἡ μετάφρασι προσέφερε καλὰς ὑπηρεσίας τότε στοὺς Ἕλληνας ἱατροὺς καὶ στὸ μορφωμένο κοινόν» ('Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, Βουδαπέστη 1937, σ. 40).

Δυσκολευόμαστε νὰ συμφωνήσουμε μετ' αὐτὸν Τ. Γριτσόπουλον ὅταν στὸ σχετικὸ μετ' ὁ βιβλίον αὐτὸ μέρος τῆς μελέτης του γράφει: «Ὅπως δὲ φιλογενὴς διάθεσις ὤθησεν εἰς τὸ ἔρ-

καὶ ὡς ἔργα του θεωροῦνται ἀπ' ὅλους. Τὸ ἴδιο ὅμως δὲν συμβαίνει μετὰ τὴν «Ὀνοματολογία».

Ἡ «Ὀνοματολογία Βοτανική» εἶναι ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ εἵδους αὐτοῦ στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία. Μετὰ τὰ 771 λήμματα του ὁ συγγραφέας, ἐπισημαίνει τὰ βότανα ποὺ ἔχουν θεραπευτικὴ (φαρμακευτικὴ) ἀξία καὶ τὰ ἀποδίδει σὲ τέσσερις γλώσσες, στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ, στὴ νέα ἐλληνικὴ (σὲ ἀντιστοιχία στὴ μιὰ σελίδα, ἀριστερά), στὴ λατινικὴ καὶ τὴν οὐγγρικὴ (ξεχωριστά, στὴν ἄλλη σελίδα, δεξιά). Γνωρίζει τίς ἀτέλειες τῆς ἐργασίας του, γιατί εἶναι ἡ πρώτη καὶ πιστεύει ὅτι μετὰ τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων θὰ συμπληρωθοῦν τὰ κενὰ καὶ θὰ βελτιωθεῖ σημαντικὰ τὸ ἔργο⁵. Τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ἓνας ἄλλος Ἕλληνας, ὁ Βυζάντιος γιατρὸς Δημήτριος Ἀγκύραμος, συνέγραψε, περὶ τὸ 1780, «Βοτανικὸν Λεξικὸν - ἐλληνικὸν - λατινικὸν - γαλλικὸν - ἀραβικόν, περσικόν, καὶ τουρκικόν»⁶, ἀλλὰ παρέμεινε ἀνέκδοτο. Ἔτσι

γον. Δὲν γνωρίζομεν ἐν τούτοις ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐξεδόθη τὸ βιβλίον, ποῖος ἐδαπάνησεν διὰ τὴν ἐκδοσιν, διατὶ ἐπροτιμήθη τοιοῦτου περιεχομένου βιβλίον ἀντὶ ἄλλου κλπ.» (*Πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 169).

Ὁ Horvath καὶ γιὰ τὴν «Ἱερὰν Ἱστορίαν» διατυπώνει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι: «Φαίνεται πῶς ὁ Κωνσταντῖνος ἔδωκε τὰ λεπτὰ καὶ γιὰ τὴν ἐκτύπωση καὶ αὐτοῦ τοῦ ἔργου» (σ. 58).

5. Διαβάζουμε στὸν πρόλογο: «Ἀναγνώστα φίλτατε μὴ ξενισθῆς βλέποντας τὸ βιβλιάριον τοῦτο οὕτω μικρόν, ἄμορφον καὶ ἀτελές, διατὶ, ἐὰν στοχασθῆς τὰς ἀρχὰς ὧν τῶν πραγμάτων, . . . διὸ οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα δεινοὶ ἄμποτε νὰ μιμηθῶσι τὴν προθυμίαν μου νὰ διορθώσωσιν αὐτὸ (οὐχὶ ὅμως μετὰ χεῖρα Μώμου ἢ Ζωῆλου, ἀλλὰ φιλογενοῦς καὶ φιλοπάτριδος), νὰ ἀναπληρώσωσι τὰ ἐλλείποντα καὶ νὰ φέρωσιν εἰς τελειότητα» (Πρβλ. Προλεγόμενα Γ. Κρέμου στὸν Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθ. 1872, σ. νζ'). Καὶ

σ' ἄλλο σημεῖο: «ὅθεν ἐστοχάσθην νὰ βάλω τινὰ ἀπὸ αὐτὰ [τὰ βότανα] εἰς τὰξιν, καὶ νὰ γράψω τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τέσσαρας γλώσσας, ὅπου εἰς ὅποιαν δῆποτε γλώσσαν ἀπὸ αὐτὰς ἀναγνώσῃ τις κανένα ἱατρικὸν βιβλίον, ἢ οἱ ἱατροὶ τῷ γράψωσι γραμματεῖα (ρετζέτας) νὰ καταλαμβάνη αὐτὰ μετὰ ἄλλην γλώσσαν ὅπου ἀπ' αὐτὰς ἐξεύρῃ καὶ οὕτω νὰ τοῦ γίνηται τὸ καθ' ἓνα εὐπρόσωπον, καὶ ὀλίγης τιμῆς» (πρβλ. Horvath: *Ἡ ζωή . . .*, σ. 56).

Τὰ 771 λήμματα, στὴν ἀρχαία καὶ νέα ἐλληνικὴ, ἀναδημοσιεύονται στὴ «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», ἀρ. 5, Γ. Κουρνούτου, *Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας*, τ. Β', 1956, σ. 250 - 266.

6. Σ. Ἀριστάρχου, *Κατάλογος τῶν παρὰ τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων, ἀπὸ Ἀλώσεως μέχρι τοῦδε, συγγραφέων βιβλίων φυσικοῖστορικῶν, φυσικῶν, γεωγραφικῶν, ἱατρικῶν, μαθηματικῶν καὶ νομικῶν*, ΕΦΣΚ, τ. ΙΔ' (1879 - 80), σ. 112, ἀρ. 17. Γράφει γι' αὐτὸ σωστά στὸν πρόλόγόν του ὁ Ζαβίρας: «(ὅσον ἐγὼ ξεύρω) τοῦτο εἶναι

ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπόκτησε τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ ἐργασία μὲ τὴν «Ὀνοματολογία» τοῦ Ζαβίρα. Χρειάσθηκε νὰ περάσουν πολλές δεκαετίες, νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάδα καὶ νὰ ἰδρυθῇ τὸ Πανεπιστήμιο γιὰ νὰ ἐπανεέλθῃ τὸ θέμα τῆς ἐπιστημονικῆς διερευνήσεως καὶ ὀνοματοθεσίας τῶν βοτάνων ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονές μας καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς Σ. Κρῖνο, Θ. Χελδράϊχ, Θ. Ὀρφανίδη, Σ. Μηλιαράκη, Π.Γ. Γεννάδιο, γιὰ νὰ περιορισθοῦμε στὸ ΙΘ' αἰῶνα.

Ἡ «Ὀνοματολογία» ὅμως, μὲ τὸ ἐξαιρετικὸ τῆς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βοτανικὴ καὶ τὴ λεξικογραφία, καὶ στὴ σελίδα τίτλου καὶ στὸν πρόλογο ἀναφέρει γιὰ συγγραφέα τὸν Κωνσταντῖνο Ἰωάννου Ζαβίρα. Πῶς δημιουργήθηκε τὸ ζήτημα καὶ ποῖος εἶναι πραγματικὰ ὁ συγγραφέας τῆς;

Ὁ Γεώργιος Ἰ. Ζαβίρας (1744 - 1804), ὁ συγγραφέας τῆς «Νέας Ἑλλάδος», ὅπως εἶναι γνωστό, διεδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. καὶ κατέλαβε ἐξέχουσα θέση στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Τὰ ἐνδιαφέροντά του ἦταν πλατεῖα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορία τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ φιλολογία καὶ ἡ θεολογία, ἡ οἰκονομία καὶ ἡ πολιτικὴ, ἡ γεωγραφία καὶ ἡ ἀστρονομία, ἡ ἱατρικὴ καὶ ἡ βοτανικὴ. Ἡ μεγάλη βιβλιοθήκη του ἀντανάκλουσε, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς συνθέσεώς της, τὴν πολυμέρειά του. Τὸ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο του ἦταν τὸ ἴδιο πολύμορφο. Ὁ πιὸ ἐγκυρος μελετητὴς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του, ὁ Οὐγγρος Ἀνδρέας Horvath (- 1945) τόνισε χαρακτηριστικὰ: «Στὸ κέντρο ὅλης του τῆς ζωῆς στεκόταν ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ βιβλίον» καὶ ὅτι «κύπῃρξε πρωταθλητὴς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας, κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα»⁷.

μιά ἀρχή, καὶ πρώτη ἀπόπειρα ὅπου ἔγινεν εἰς τὸ γένος μας περὶ Βοτανικήν...».

Ὡς πρὸς τίς πηγές πού ἐχρησιμοποίησε, τὰ πολυάριθμα βοτανολογικὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γ. Ζαβίρα, πού ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ Θεόφραστο καὶ Διοσκουρίδῃ καὶ φτάνουν στὰ πιὸ σύγχρονα καὶ εἶναι γεμάτα ἀπὸ ιδιόχειρες σημειώσεις, φωτίζουν τὸ ζήτημα, ἀλλὰ καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦ Horvath: «Ὀνοματολογία, γιὰ

κύρια πηγὴ καὶ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ὑποδείγματά του (εἶχε) τὸν «Νέον Οὐγγρικὸν Βοτανικὸν Κῆπον τοῦ Οὐγγρου βοτανολόγου J. Csapo» (Οὐγγροελληνικὴ βιβλιογραφία, Βουδαπέστη 1940, σ. 29. Πρβλ. καὶ ἀναλυτικώτερα στὸ: Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γ. Ζαβίρα, Βουδ. 1937, σ. 56 - 58).

7. Α. Horvath, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γ. Ζαβίρα, Βουδαπέστη 1937, σ. 10 καὶ 6 ἀντίστοιχα.

Ὁ Γ. Ζαβίρας στὴν ἐργογραφία πὺ συνοδεύει τὴν αὐτοβιογραφία του καὶ τὴν ὁποία κατεχώρισε στὴ «Νέα Ἑλλάδα», συγκαταλέγει καὶ τὴν «Ὄνοματολογία» ἀνάμεσα στὰ συγγράμματά του⁸. Εἶναι τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ 16 πρωτότυπα ἔργα πὺ ἔγραψε καὶ δημοσιεύθηκε ὅσο ζοῦσε. Ἡ «Νέα Ἑλλάς», ὅμως, παρέμεινε ἀνέκδοτη, ὡς τὰ 1872. Ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, στηριζόμενος στὰ χειρόγραφα τῆς «Νέας Ἑλλάδος», πὺ εἶχε τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἀποδίδει τὴν «Ὄνοματολογία» στὸν Γ. Ζαβίρα. Γράφει στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ»: «Γεώργιος Ζαβίρας ὁ Σιατιστεύς... τὰ συγγράμματα τούτου εἰσὶ... στ) Ὄνοματολογία Βοτανικὴ τετράγλωττος, ἣτις τύποις ἐν Πέστη τῷ 1789, παρὰ Ἰωσήφ Λέτνερ εἰς δον»⁹. Στὰ συγγράμματα τοῦ Γ. Ζαβίρα τὴ συγκαταλέγει καὶ ὁ Κ. Σάθας, πὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀξιοποίησε τὴν ἀνέκδοτη «Νέα Ἑλλάδα» περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἀναφέρει γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας» του. Ὁ ἐκδότης τῆς «Νέας Ἑλλάδος» τοῦ Γ. Ζαβίρα, ὁ ἱστορικὸς Γ. Κρέμος, στὰ μικρὰ προλεγόμενά του θίγει καὶ τὸ ζήτημα αὐτό, γιὰ νὰ καταλήξῃ σὲ δύο συμπεράσματα: Ὁ Γ. Ζαβίρας «αὐτὸς μὲν συνέταξε, ἐπέτρεψε δὲ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ νὰ ἐκδώσῃ αὐτὸ ὡς ἴδιον σύγγραμμα» καὶ ὅτι «ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας, οὐδὲν συγγράψας ἢ μεταφράσας, πρέπει νὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν παρὰ Βρετῶν λογίων»¹⁰.

Πρῶτος, πὺ θεωρεῖ τὴν «Ὄνοματολογία» ἔργο τοῦ Κ. Ι. Ζαβίρα, εἶναι ὁ Α. Παπαδόπουλος - Βρετός. Τὴν παράθεση τοῦ βιβλιογραφικοῦ τίτλου τὴ συνοδεύει ἡ: «Σημείωσις. Ὁ ἐκδότης τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ κατὰ τὸ 1811 ἔτος ἐσφαλμένως ἀναγγέλλει, ὅτι τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιήματος συγγραφεὺς εἶναι ὁ Γεώργιος Ζαβείρας. Λανθάνεται ἐπίσης λέγων, ὅτι ἐτυπώθη κατὰ τὸ 1789 ἔτος, δύο δηλαδὴ ἔτη ἀργότερα»¹¹.

Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ἰ. Ζαβίρα ἐλάχιστα στοιχεῖα γνωρίζουμε. Γεννήθηκε στὴ Σιάτιστα καὶ ἔζησε καὶ αὐτὸς στὴν Οὐγγαρία. Ὁ Βρε-

8. Ἡ βιογραφία του: στίς σ. 246 - 247. Ἡ ἐργογραφία του στίς σελ. 247 - 250. Ἡ «Ὄνοματολογία», στὴ σελ. 247, ἀρ. στ' καὶ στὴν ἐνότητα «ἐπονήθησαν δ' αὐτῷ τάδε».

9. «Λόγιος Ἑρμῆς», τεῦχος 15 Νοεμβρίου 1811 «Γραμματεία νεωτερικῆ» (ἐξακολούθησις), σ. 387-388.

10. Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθ.

1872, σ. λστ'.

11. Βρετοῦ, Ν. Φ., τ. Β' (1857), σ. 82, ἀρ. 199. Τὸ σπουδαῖο εἶναι ὅτι ὁ Βρετός, γιὰ τὴ σύνταξιν τῆς βιβλιογραφίας του, συμβουλευθεὶς καὶ ἀξιοποίησε τὴν «Νέαν Ἑλλάδα» τοῦ Γ. Ζαβίρα, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Βρετός στηρίχθηκε σὲ τυπικὸ, ἐξωτερικὸ ἐπιχείρημα γιὰ νὰ γράψῃ τὴν «σημείωσίν» του.

τὸς μᾶς δίνει τὸ πρῶτο σύντομο βιογραφικὸ σημείωμα. Ἀπὸ αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι ἦταν ἀδελφὸς τοῦ Γεωργίου, «διδαχθεὶς τὰς ἐπιστήμας καὶ πρὸ πάντων τὴν Βοτανικὴν»¹². Ὅμως ἀπὸ πουθενὰ δὲν ὑπάρχει ἐπιβεβαίωσή της. Ἀσφαλῶς θὰ στηρίχθηκε στὴν «Ὄνοματολογία»¹³. Ὁ Ἀραβαντινὸς ποὺ στηρίζεται στὸν Βρετό, προχωρεῖ πάρα πέρα: «Ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος ἄριστος ὁ Μακεδὼν οὗτος, ἤκμαζε κατὰ τὰ μέσα τῆς 17ῃς ἐκατονταετηρίδος, ἐκ Σιατίστης ὁρμώμενος. Ὑπῆρξε δὲ ἐπ'αὐτοῦ ἀδελφὸς τοῦ Γεωργίου Ἰωάν. Ζαβίρα» (Βρετοῦ, Νεοελ. Φιλολογία, Β', 266)¹⁴. Ἀπὸ πουθενὰ ὅμως δὲν βγαίνει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος σπούδασε ἱατρικὴν¹⁵.

Ἰδιαίτερο λόγο γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο κάνει καὶ ὁ Σάθας ποὺ γράφει: «Εἶχεν ὁ Γεώργιος ἀδελφόν, ἐπίσης λόγιον, τὸν Κωνσταντῖνον Ἰωάννου Ζαβίραν, ὃς τῷ 1787, ἐν Πέστῃ διατρίβων, ἐδαπάνησε καὶ ἐπεμελήθη τὴν ἔκδοσιν δύο συγγραμμάτων τοῦ ἀδελφοῦ του»¹⁶. Στὸν κατάλογο ποὺ συντάξε ὁ Ἀν. Graf διαβάζουμε τὰ ἐξῆς γιὰ ἓνα χειρόγραφο: «XXIV, Οὐλτέρου διεγερτικὸν τῶν βασιλέων» Σ. «Μετεφράσθη ἐκ τῆς Γαλλικῆς παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως, Ἐν Πετροπόλει, Ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας»¹⁷. Δὲν μπο-

12. Βρετοῦ, Ν. Φ., τ. Β' (1857), σ. 266.

13. Ὁ Βρετὸς στὸ βιογραφικὸ σημείωμα γιὰ τὸν Κ. Ζαβίρα κάνει δύο λάθη. Γράφει: «Ἰδὲ τοὺς ἀριθμοὺς 198 καὶ 258» (τ. Β' σ. 266). Στὸν ἀριθμ. 198, ὅμως βιβλιογραφοῦνται οἱ «Ἰατρικὲς παραινέσεις», σ. 82, ἐνῶ στὸν ἀριθμ. 258 δίνεται τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Καντεμῆρ, *Συμβεβηκότα... Μεταγλωτισθέντα.. παρὰ τοῦ λογιωτάτου Κ. Γεωργίου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατίστης* (σ. 99). Ἐπίσης, δὲν παραπέμπει στὸν ἀριθ. 199 (σ. 82) καὶ ἔτσι παραλείπει τὴν «Ὄνοματολογία», ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Ζαβίρα. Κριτικὴ γενικώτερη τῶν λαθῶν τοῦ Βρετοῦ κάνει ὁ Γ. Κρέμος (λε' - λστ').

14. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἰωάννινα 1960, σ. 61, ἀρ. 138, Κων-

σταντῖνος Ἰω. Ζαβίρας.

15. Οἱ γιατροὶ διεδραμάτιζαν τὰ χρόνια ἐκεῖνα τόσο σημαντικὸ ρόλο στὰ γράμματα καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ὥστε ἦταν δύσκολο νὰ μὴν ἐπισημανθῇ ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς γιατροῦ καὶ μάλιστα στὴν ἑλληνικὴ παροικία τῆς Οὐγγαρίας.

16. Σάθα Κ., Ν.Φ., σελ. 543. Ἐννοεῖ τις «Ἰατρικὲς παραινέσεις» καὶ τὴν «Ὄνοματολογία» (σ. 10, σημ. 17). Βιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Κωνσταντίνου, παρόμοια, ποὺ παρουσιάζουν τὸν Κωνσταντῖνο ὡς λόγιον ἢ ἐκδότη καὶ χορηγῆτή, ἔγραψαν ἐκτὸς τῶν Βρετοῦ, Ἀραβαντινοῦ καὶ Σάθα, ὁ Ἱ. Ἀποστόλου, *Ἱστορία τῆς Σιατίστης*, Ἀθ. 1930, σ. 64, ἡ ΜΕΕ καὶ τὸ Λεξικὸ Παπύρου - Λαρούς.

17. Ἀνδρέα Graf, *Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γ. Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1935, σ. 11. (σ.

ροῦμε βέβαια νὰ βγάλουμε συγκεκριμένα συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σημείωση, ὡς πρὸς τὸ ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας ὑπῆρξε πράγματι λόγιος.

Ὁ Γ. Ζαβίρας δὲν ἀπόκτησε οἰκογένεια. Ἀντίθετα ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε γιὰ τὸν ὁμώνυμό του Κωνσταντῖνο. Τὸν ἀνηψιὸ του αὐτὸν ὁ Γ. Ζαβίρας ἔκανε γενικὸ κληρονόμο τῆς περιουσίας του. Τὴ βιβλιοθήκη του ἄφησε στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Πέστης¹⁸.

Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο ἔχουμε δύο στοιχεῖα ἀκόμα. Τὴν κρίση τοῦ Γ. Κρέμου πού εἶδαμε (: νὰ διαγραφῇ ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν λογίων), καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Εὐλογίου Κουρίλα ὅτι «ἦν ἔμπορος»¹⁹.

10 σημ. 18): Καὶ σὲ ἄλλο χειρόγραφο τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα: «Εὐγενίου ἱεροδιακόνου τοῦ Βουλγάρους ... Περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα ἁγίων καὶ θαυμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», σ. 260 - 63 βρίσκουμε τὶς παρακάτω σημειώσεις: «Καὶ τότε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας 1787 ἐν τῷ Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας. Ἰδοὺ ἀδελφὲ κύριε Κωνσταντῖνε, ἀντέγραψα τὸ τοῦ σοφωτάτου Εὐγενίου πόνημα, ἔπεμψε ὁ ἐξάδελφος πανοσιώτατος κύρ Γαβριήλ, ἀπὸ τὸ "Ἁγιον Ὄρος, 1786, Ἰανουαρίου 28, ἐν τῇ κωμοπόλει Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας Γεωργίου τοῦ Ἰωάννου Ζαβίρα Σιατιστέως» [O. Füves, *Ἑλληνικά χειρόγραφα ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ἐν Jzentendren* (στὰ Οὐγγρ.), «Antik Tanulmányok», 1961, σ. 299].

18. Horvath, σ. 9 κ.ἀ. Ὁ Odon Füves δημοσίευσε τὴ διαθήκη του τελευταῖα: *Zavirasz Gyorgy Vegren-delete*, «Antik Tanulmányok», τ. 15 (1968), σ. 90 - 93. Δὲν εἶδαμε τὴν διαθήκη (1 Μαΐου 1804) πού δημοσίευσε ὁ Füves. Ὁ Horvath παραθέτει ἓνα μέρος της στὶς σ. 17 - 19. Καὶ ἡ νεκρολογία στὸ «Ma-

gyar Kurir» (1805, σ. 370) γράφει: «Ἐκαμε κληρονόμο του τὸ γιό τοῦ ἀδερφοῦ του, γιατί ὁ ἴδιος ἦταν ἀνυπανδρος» (στὸν Horvath, σ. 9).

19. Εὐλ. Κουρίλα, *Ἱστορικὴ Βιβλιογραφία*, τ. Α' (1938), σ. 258. Ὁ συγγραφέας, πού εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του τὴν «Ὀμνοατολογία» καὶ τὶς «Ἱατρικὲς παραινέσεις» σημειώνει αὐτὰ τὰ περίεργα, μετὰ τὴν παράθεση τοῦ τίτλου: Ζαβίρας Κων. Ἰ. «Ὀνοματολογία...». «Εἶναι ἡ Ὀνοματολογία σπουδαία διὰ τὴν πραγματείαν ἥτοι τὸ ἐμπόριον τοῦ καιροῦ ἐκείνου, διότι καὶ ὁ συγγραφεὺς, ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ἦν ἔμπορος. Κατ' ἀρχὰς μετ' ἰδίας σελιδώσεως ἐν τέλει τῶν Ἱατρικῶν παραινέσεων τοῦ Σαμουήλ Ράτζ (βλ. κατωτέρω)» (σ. 258 - 59). Καὶ μετὰ τὸν τίτλο τοῦ «Ράτζ Σαμουήλ...» προσθέτει: «Μετ' ἰδίας ἀριθμήσεως προστίθεται ἐν τέλει ἡ Βοτ. Ὀνοματολογία, τετράγλωσσος, τοῦ Κ. Ζαβίρα (ὡς λεξιλόγιον)», (σ. 261). «Ὅλα αὐτὰ, ὅμως, πρέπει νὰ ἀποτελοῦν ὄχι θεμελιωμένα συμπεράσματα, πού περισσότερο ἔχουν σχέση μὲ τὴ βιβλιοδεσία τοῦ ἀρχικοῦ ιδιοκτήτου τῶν δύο βιβλίων. Τὸ λάθος, ἐπίσης, γιὰ τὴν σημασία τῆς «Ὀνοματολογίας»

Καὶ τὰ τρία βιβλία ποὺ ἐκδόθηκαν τὸ 1787 εἶναι ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα. Ἀπὸ τὰ 16 πρωτότυπα καὶ 19 μεταφρασμένα συγγράμματά του, δημοσιεύθηκαν μόνο τὰ 4, ὅσο ζοῦσε. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ 3 τὸν ἴδιο χρόνο. Αὐτὴ στάθηκε μιὰ ἀτυχία γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τὸ Γένος. Τὸ οἰκονομικὸ ὑπῆρξε ἡ κυριώτερη αἰτία. Ὁ Γ. Ζαβίρας τὶς οἰκονομίες του τὶς διέθετε γιὰ νὰ ἀγοράζῃ βιβλία καὶ γιὰ νὰ κάνῃ ταξίδια. Ἡ μετακίνησή του μέσα στὴν Οὐγγαρία καὶ στὶς γειτονικὲς χῶρες, γιὰ λόγους ἐμπορικοὺς καὶ ἐκπαιδευτικούς, ἦταν συχνή. Τὸ 1787 ἔγραψε στὸ Βουκουρέστι τὸ σατυρικὸ ἔμμετρο «Ἱστορία τοῦ Θησαυροῦ». Τὸ 1787 βρισκόταν στὸ Ντουναβέτσε, ὅπου ἐργαζόταν ὡς ἔμπορος ἀπὸ τὸ 1782. Ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος βρισκόταν στὴν Πέστη, εἶχε μιὰ οἰκονομικὴ εὐχέρεια, ἐκτιμοῦσε τὴ συγγραφικὴ ἐργασία τοῦ Γεωργίου καὶ ἔτσι μπόρεσε νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἐκδοση τῶν βιβλίων τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ νὰ ἐπωμισθῇ τὶς σχετικὲς δαπάνες. Στὴν «Ὀνοματολογία», ἐπηρεασμένος, ἴσως, κι ἀπὸ τὸν πατέρα του, ποὺ ἦταν καὶ

στὸ ἐμπόριο εἶναι φανερό. Γιὰ τὸ δέσιμο στὸν ἴδιο τόμο τῶν δύο βιβλίων (Ἱατρικὲς Παραινέσεις καὶ Ὀνοματολογία) ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Ζαβίρα (Horvarth, σ. 37), καὶ στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας, στὸ «Ἅγιο Ὅρος» (Legrand, σ. 479). Ἡ ἐξήγηση πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὸ ὅτι ἐκδόθηκαν καὶ κυκλοφόρησαν τὸ ἴδιο καιρὸ καὶ οἱ ἀγοραστὲς τοὺς προτιμοῦσαν τὸ κοινὸ δέσιμο, πολὺ περισσότερο ποὺ τοὺς ἐξυπηρετοῦσε γιατί ἦταν συγγενὲς τὸ περιεχόμενο. Γιὰ ἓνα εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι προηγήθηκαν αἱ «Ἱατρικὲς Παραινέσεις» ἀπὸ τὴν «Ὀνοματολογία». Γράφει στὸ «Προοίμιον» τῶν Παραινέσεων. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει «τὰ ὀνόματα τῶν βοτάνων εἰς τὴν ἀπλὴν μας διάλεκτον... ἔκρινα... ἄξιον νὰ βάλω τὰ πλείονα εἰς τὴν πατρικὴν ἡμῶν διάλεκτον τὴν ἐλληνικὴν» καὶ «ἐβαλα εἰς τὸ τέλος τῆς βίβλου καὶ μίαν ἐξήγησιν τῶν ὀνο-

μάτων αὐτῶν». Πραγματικὰ ὁ «ἐλεγχοῦς τινῶν ἐλληνικῶν ὀνομάτων, μετὰ ἐξηγήσεων ἀπλῆς πρὸς κατάληψιν τῶν ἀπλουστέρων» (σ. 215 - 224) θὰ γινόταν περιττός, ἂν εἶχε προηγηθῇ ἡ «Ὀνοματολογία».

Ἐνδιαφέρον μεγάλο, παρουσιάζει ἡ σειρά τῆς ἐκδόσεως τῶν τριῶν βιβλίων. Ὅμως δὲν ἔχουμε σαφεῖς ἐνδείξεις. Ὁ Γ. Ζαβίρας τὰ παραθέτει στὶς δύο ἐνότητες πρωτότυπα: (ἀρ. στ', σ. 247 : Ὀνοματολογία καὶ μεταφράσεις, ἀρ. ιε' : Ἱατρικαὶ Παραινέσεις, ἀρ. ιστ' Ἱερὰ Ἱστορία, σ. 250). Ἡ ἀφιέρωση στὶς «Ἱατρικὲς παραινέσεις» 1 Νοεμβρίου 1787 δὲ λύνει τὸ ζήτημα. Πιὸ πολὺ μᾶς βοηθᾷ ἡ νύξη τοῦ Γ. Ζαβίρα στὸν πρόλογο τῶν Ἱατρικῶν Παραινέσεων (βλ. παρακάτω στὸ κείμενο), χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ἡ σειρά ἦταν : Ἱατρικαὶ παραινέσεις → Ἱερὰ Ἱστορία → Ὀνοματολογία.

φαρμακοποιός, φαίνεται ότι βοήθησε και ο ίδιος για τη συλλογή των λαϊκών ονομασιών. Δεύτερο, υπάρχουν σημειώσεις του Γεωργίου Ζαβίρα στα βιβλία του, που δείχνουν ότι προετοίμαζε από πολλά χρόνια το σύγγραμμα αυτό²⁰. Τρίτο, από την έργογραφία που παραθέτει ο ίδιος και τα βιογραφικά στοιχεία του, γνωρίζουμε το γενικώτερο ενδιαφέρον του για τις ξένες γλώσσες και τις λεξικογραφικές μελέτες. Είχε μάθει 7 γλώσσες. Έγραψε διαλόγους ούγγρο-έλληνικούς. Και το σπουδαιότερο «ονομαστικόν έμπορικόν και ονομαστικόν της φυσικής ιστορίας τετράγλωσσον, τούτέστιν Έλληνιστί, Λατινιστί, Γερμανιστί, και Ούγγριστί»²¹ που παρέμεινε άτελές.

Γι' αυτό βρίσκουμε σωστή την εξήγηση που δίνει ο Horvath : «Υποθέτουμε πώς, για ανταπόδοση της οικονομικής βοήθειας που του παρείχε ο άδερφός του, έδωκε την άδεια να τυπωθῇ τὸ βιβλίον υπό τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ τελευταῖος ἴσως μετὰ τὴν συλλογὴ δημοτικῶν ὀνομασιῶν καὶ ὁ ἴδιος προσέφερε κάτι στὴ σύνθεσιν τῆς «Ὀνοματολογίας». Ἴσως σ' αὐτὸ ἀναφέρεται μιὰ παρατήρησή του, πού βρίσκεται στὸ «Προοίμιον» τῶν «Ἱατρικῶν Παραινέσεων» : «Πρὸς τούτοις ἠθέλησα νὰ μεταφράσω τὰ ὀνόματα τῶν βοτάνων εἰς τὴν ἀπλήν μας διάλεκτον, ἢ ἑλλειψίς ὅμως τῶν ἀπλῶν ὀνομάτων μου ἀναχαίτησε τὴν πρόθεσιν». Πάντως ἡ ἐπιστημονικὴ συνεισφορὰ τοῦ Κωνσταντίνου θὰ ἦταν τόσο ἀσημαντὴ, ὥστε ὁ ἄλλωστε πολὺ εὐσυνείδητος συγγραφέας (ὁ Γεώργιος Ζαβίρας) δὲν θεώρησε ἀναγκαῖον νὰ τὸν κατατάξῃ στὸν κατάλογον τῶν «πεπαιδευμένων» τοῦ «Ἑλληνικοῦ Θεάτρου», ἐνῶ καὶ ἡ οἰκογενειακὴ περηφάνεια καὶ τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης θὰ τὸν παρώτρυναν νὰ τὸ κάνῃ, ἀν' ὁ ἀδελφός του θὰ εἶχε ἀναπτύξει ἐπιστημονικὴν ἐργασία ἄξια γιὰ νὰ

20. Γράφει ὁ Α. Horvath, σ. 58 : «Οἱ ἰδιόχειρες σημειώσεις τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα δείχνουν πὼς αὐτὸς ὁ ἴδιος - καὶ ὄχι ὁ ἀδελφός του - ἀπὸ τὰ 1764 μέχρι 1787, δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια 23 ἐτῶν, προετοίμαζε τὸ βιβλίον μετὰ μεγάλη καὶ εὐσυνείδητη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ὥστε μετὰ ὅλο τὸ δίκιον του ἔβαλε καὶ τοῦτο τὸ βιβλίου τῶν δικῶν του τῶν ἐργῶν στὴν αὐτοβιογραφία του». Ἀπὸ τὴ νεκρολογία γιὰ τὸ Ζαβίρα, πού δημοσιεύθηκε στὸ περ. «Magyar Kurir»

(1805, σ. 370), πληροφοροῦμαστε ὅτι: «ὁ πατέρας του ἐσπούδασε στὴν Ἰταλία, ἦταν φαρμακοποιὸς καὶ ἔμπορος» (στὸν Horvath, σ. 8). Αὐτό, γράφει ὁ Horvath, «ἐξηγεῖ τὸ οἰκογενειακὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ζαβιραίων γιὰ τὴ Βοτανικὴ. Τοῦτο τὸ κληρονομικὸ ἐνδιαφέρον τὸ δυνάμωσε μέσα στὸ Γεώργιον ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ του ἐπιστημονικὴ περιέργεια» (σ. 56).

21. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, σ. 248. Πρβλ. Γριτσοπούλου, σ. 173.

διαγωνισθῇ τ' ὄνομά του στὸν Παρνασσὸ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων»²².

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Βρετὸ καὶ ὁ Γ. Κουρνούτος στὴ «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», ὅπου ἀνθολογεῖται ἡ «Ὄνοματολογία», ἀποδίδει τὸ σύγγραμμα στὸν Κ. Ζαβίρα. Ἀλλὰ ἐδῶ ἡ παραδρομὴ εἶναι φανερή, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἐνοχλητικὴ²³. Συγκεφαλαιώνοντας σημειώνω ὅτι, ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Γεώργιο Ζαβίρα, θεωροῦν τὴν «Ὄνοματολογία» ἔργο δικό του, καὶ μόνον ὁ Βρετός, χωρὶς ἐπισταμένη διερεύνηση, διετύπωσε τὴν ἀντίρρησή του, αὐτὸ ὅμως δὲν ἐπηρέασε τὴν καθόλου ἔρευνα²⁴. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἦταν ἱατροφιλόσοφος. Μορφωμένος, ὅμως, ἦταν, κατανοοῦσε τὴ σημασία, «τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Γένους» καὶ μὲ κάθε τρόπο βοήθησε τὸν ἀδελφό του, γιὰ νὰ ἀρχίσῃ νὰ τυπώνῃ τὰ συγγράμματά του. Γιὰ τὴν συμπαράσταση αὐτῇ ὁ Γεώργιος αἰσθανόταν μιὰ εἰλικρινῇ εὐγνωμοσύνη, ποὺ ἐκδη-

22. Horvath, σ. 58 - 59.

23. Στὸν τ. Β' (1956) τοῦ συγγράμματος *Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας*, ἐπιμέλεια Γ. Κουρνούτου, ἀρ. 5 «Βασικῆς Βιβλιοθήκης» καὶ στὴ σ. 249, κάτω ἀπὸ τὸ ὀνοματεπώνυμο: «58 — Κωνσταντῖνος Ζαβίρας 1744—1804» δίνονται τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα. Στὸ τέλος, μάλιστα, προστίθεται: «Δύο ἀπὸ τὰ ἔργα του τὰ ἐξέδωκε ὁ ἀδελφός του Γεώργιος, ποὺ ἦταν καὶ αὐτὸς λόγιος ἀξιόλογος (βλ. καὶ σημ. 5). Τὸ λάθος δὲν διωρθώθηκε στὸν τελευταῖο τόμο τῆς σειρᾶς (τ. 48), ὅπου καὶ τὸ γενικὸ εὐρετήριο. Στὸ τελευταῖο δὲ βρίσκουμε πολλὰ ὀνόματα ἀξιολόγων λογίων.

24. Ἔτσι «ὁ Δημήτριος Ποστολάκας, ἐν τῷ αὐτογράφῳ ἀνεκδότῳ τῆς αὐτοῦ πολυτίμου βιβλιοθήκης καταλόγῳ», συμπεριλαμβάνει τὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα καὶ τὴν «Ὄνοματολογίαν Βοτανικήν» (*Νέα Ἑλλάς* 1872, σ. ιστ'). Ὁ Σ. Ἀρίσταρχος στὸν κατάλογό του γράφει: «18 — Γεωργίου

Ζαβείρα, Ὄνοματολογία Βοτανικὴ τετραγλωσσος (ἑλληνικὴ, ἀπλοελληνικὴ, λατινικὴ καὶ οὐγγρικὴ), ἐν Πέστη 1787, εἰς 80» (ΕΦΣΚ, τ. ΙΔ, σ. 112). Τὸ Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη (λ. Γ. Ζαβίρας) καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα τὸ συγκαταλέγουν στὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα. Ἀντίθετα ὁ Μ. Στεφανίδης, στὴ βιβλιογραφία τῶν ἔργων του, *Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς Ἐπανάστασεως*, Ἀθῆναι 1926, σ. 71, ἀναγράφει τὸν τίτλο χωρὶς σχόλιο. Τὸ ἴδιο κάνει καὶ ἡ *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, Βουδαπέστη 1934, τ. Ι, σ. 176, μὲ τὴ σημείωση: «δὲν κατωρθώσαμε νὰ μάθωμε τίποτα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν καταγωγὴ του» (δηλ. τοῦ Κ. Ἰ. Ζαβίρα) (στὸν Horvath, σ. 55). Ὁ Legrand (XVIII, τ. 2, σ. 479), μὲ τὴ σημείωση στὴν «Ὄνοματολογία»: «Relié avec les «Ἱατρικαὶ Παραινέσεις» du même auteur», δείχνει, παρὰ τὴν ἀσάφεια τῆς σημειώσεως, ὅτι τὴν θεωρεῖ ἔργο τοῦ Γ. Ζαβίρα.

λώθηκε με τὸν τρόπο πού εἶδαμε. Γι' αὐτό, ἴσως, δὲν δικαιολογεῖται ἡ γνώμη ὅτι ἡ Ὀνοματολογία «ἔχει δημιουργήσει ἐν φιλογικὸν πρόβλημα» καὶ ὅτι «αἱ ἐρμηνεῖαι πού δίδονται δὲν ἔχουν λύσει τὸ πρόβλημα»²⁵.

Νικόλαος Κ. Βλάχος

25. Τ. Γριτσόπουλου, *Γεώργιος Ζαβίρας*, σ. 173. Ἐκτὸς ἀπὸ τῆ περιεργῆ τύχῃ πού εἶχαν τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Γ. Ζαβίρα, ἔχουμε καὶ στὰ λίγα πού δημοσιεύθηκαν μιὰ πρωτοφανῆ περιπλοκή. Τέτοιες ἡ Νεοελληνικὴ βιβλιογραφία ἔχει νὰ ἀναφέρῃ ἐλάχιστες. Θὰ σταθοῦμε σὲ μιὰ. Ὁ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἔγραψε τὸ σύγγραμμα *Κατάλογος ἱστορικοῦ τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντι-*

νουπόλει Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Τυπώθηκε στὸ Ναύπλιο τὸ 1837 καὶ στὴν Ἀθήνα τὸ 1884 μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ζαχαρία Μαθᾶ (1801 - 1877), ἐπισκόπου Θήρας. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μετὰ τὸ σύγγραμμα Ἀπάντησις ἀναιρετικῇ πρὸς τὴν αὐτοσχέδιον διατριβὴν τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας τῶν πατριαρχῶν. Ἀθήνα 1846. Κάτι ἀνάλογο ἔγινε καὶ μετὰ τὸν Μ. Γεδεών.